

Tudományos kutatói pályázat az MTA Nyelvtudományi Intézet Pszicho-, Neuro- és
Szociolingvisztikai Osztályának Szociolingvisztikai Kutatócsoportjába
(Többnyelvűségi Kutatóközpont)

Kutatási terv

Heltai Borbála Éva

A többnyelvűség új formái egy magyarországi településen

1. A kutatás témája és jelentősége

A globalizáció korának társadalmi és gazdasági változásai a nyelvhasználat folyamatos átalakulásához vezetnek, mind a multikulturális nagyvárosi, mind a zártabb vidéki közösségek esetében. Ezek a változások hatással vannak a nyelvhasználók nyelvtudására és nyelvi ideológiáira, többnyelvű közösségek esetén befolyásolva akár a kisebbségi nyelvváltozatok jövőbeli sorsát is. A változások leírása a szociolingvisztikai kutatások feladata, hiszen ez az előfeltétele a pozitív gyakorlatok továbbadásának. A globalizáció korának megváltozott nyelvhasználatára ugyanakkor a kutatási módszerek és az elméleti fogalmak újragondolását is megköveteli.

Európai kontextusban az újabb szociolingvisztikai kutatások központi kérdései közé tartoznak egyrészt a bevándorló közösségek, másrészt az őshonos kisebbségek nyelvi-társadalmi válaszainak vizsgálata a globalizáció okozta kihívásokra (például Pietikäinen – Kelly-Holmes 2013). Kutatási témám célja e kérdés magyarországi vonatkozásainak vizsgálata. Noha a migráció Magyarországon Nyugat-Európához képest kisebb mértékben jelentkezik, ma már gyakori jelenség, hogy turisztikai céllal aprófalvakban nem magyar anyanyelvű állampolgárok vásárolnak ingatlant, és hosszabb-rövidebb ideig a közösségek tagjaivá válnak (Balogi 2010). Többnyelvű települések esetében a szezonális migránsok megjelenése a nyelvhasználat új mintázataihoz, a kisebbségi és többségi nyelvváltozatokhoz fűződő ideológiák átalakulásához vezet, ami akár az érintett közösség nyelvcsere-folyamatait is befolyásolhatja. A külföldiek megjelenése továbbá az önszerveződés új formáit és turisztikai célú tevékenységeket hív életre, új kontextusba helyezve a kisebbségi kultúrához tartozó nyelvi és tárgyi értékeket.

A kutatói időszak három éve alatt folytatni, illetve bővíteni kívánom egy, a fenti kérdésekben érintett településen, a Baranya megyei Geresdlakon megkezdett kutatásaimat. A német nemzetiségű, de magyarok és cigányok is lakta településen a rendszerváltást követően német, majd a kétezres évektől finn állampolgárok vásároltak házakat. Készülő doktori disszertációm témája a település átalakuló nyelvhasználati gyakorlatainak bemutatása.

2. Előzmények

Geresdlakon 2009 óta végzek szociolingvisztikai kutatásokat. Kutatásaim első szakaszának középpontjában a településen élő német nemzetiségűek nyelvcsere-

folyamatainak vizsgálata állt. Elsősorban szociolingvisztikai interjúk készítésének segítségével a településen élő egyes generációk nyelvtudását, a különböző nyelvi szinterekhez kapcsolódó nyelvhasználati gyakorlatait és a településen beszélt nyelvváltozatokhoz fűződő elgondolásait térképeztem fel. Az eredmények rámutatnak, hogy a helyi német nyelvváltozat tekintetében a nyelvcseré előrehaladott állapotban van, de a beszélők döntő többsége jelenleg is birtokában van valamilyen szintű német nyelvi ismeretnek, és a német nyelvnek ma is számos változata él a közösség nyelvhasználatában.

Részletesen vizsgáltam továbbá a településen ingatlant vásárló külföldiek motivációit és nyelvtudását. A finnek aktívan bekapcsolódnak a település életébe, és a helybeliekkel – eltérő céllal és mértékben – igyekeznek minél több kapcsolatot kötni. A kapcsolattartás elsődleges kódja a német, de a nyelvtanulás különböző formái is jelen vannak a közösség mindennapjaiban (részletesen l. Heltai 2012).

A nyelvi változások mellett a közösségi életben elindult folyamatok nyomon követése is része volt eddigi kutatásaimnak. Megfigyelhető, hogy a külföldiek jelenléte a közösség figyelmét településük környezeti és kulturális értékeire irányította, és a részben nemzetiségi feszítvölök, apróbb és nagyobb beruházások megvalósításával a település gazdasági értelemben vett fellendítése is közös céllá vált (l. Heltai 2014).

3. Kutatási kérdések

A nyelvhasználati szinterekhez köthető mai többnyelvű gyakorlatok a kisebbségi nyelvváltozat státuszának elmúlt mintegy hetven évben lezajlott változásairól tanúskodnak. Az idősebb generációk erősebb nyelvjárási kompetenciája, az informális szintereken megjelenő kisebbségi nyelvhasználat, valamint a fiatalabbak jellemzően erősebb köznyelvi kompetenciája a múltban lezajlott folyamatok mai eredménye.

A kutatás következő szakaszának célja annak leírása, hogy ezt a rétegszerű, a magyarországi nemzetiségi közösségekre jellemző nyelvi elrendeződést a globalizáció jelenségei, úgymint a szezonális migráció, a fokozódó turizmus, a technikai fejlődés és a változó életmód hogyan módosítják. Ezáltal lehetővé válik a nyugat-európai multikulturális társadalmakban ma kutatott szociolingvisztikai kérdések más, Kárpát-medencei kontextusban való vizsgálata, ami a kutatási kérdések és módszerek tekintetében is új eredményekkel jár.

A kutatói időszak alatt a következő három nagyobb kérdéskör mentén kívánom vizsgálni a közösséget:

3.1. A nyelvi tudás és a nyelvhasználat változásai

Az újabb kutatások megállapításai rendre rámutatnak, hogy a globalizáció korában a beszélők mobilitása a nyelvek és nyelvváltozatok mozgásához is vezet. A többnyelvűség a korábbiakhoz képest dinamikusan változó és mindinkább helyzethez kötött jelenséggé válik (Dufva – Pietikäinen 2009). A többnyelvű társalgások ezért a konkrét, aktuális szituációkban értelmezhetők, egy nyelvváltozat használata az egyik szituációban sikeres, míg egy másikban teljesen sikertelen lehet. Ennek következtében a beszélők nyelvi tudása egyre inkább sok apró

elemből felépülő, töredezett nyelvi készlethalmazává válik. Ezért a többnyelvű nyelvhasználati gyakorlatok vizsgálatakor az elemzés alapegységének nem nyelveket vagy nyelvváltozatokat, hanem a konkrét szituációkban megjelenő valamennyi nyelvi forrást érdemes tekintenünk. Ezekbe az aktuális nyelvváltozaton túl egyéb szemiotikai eszközök is beletartoznak, mint például a különböző akcentusok, regiszterek vagy műfajok. Mivel a beszélők nyelvi tudása egyre inkább csonka részletekből épül fel, a társalgások kreatív, funkcionális nyelvhasználatot követelnek meg (részletesen l. például Blommaert 2010).

Kutatásom következő szakaszában konkrét nyelvi példák elemzésén keresztül kívánom bemutatni a nyelvhasználat újabb mintázatait. A mindennapi társalgások és írásbeli nyelvi produktumok (e-mailek, blogbejegyzések, közösségi médiában folytatott beszélgetések) elemzésével lehetővé válik a nyelvtudás és a nyelvhasználat átalakulásának nyomon követése, valamint annak feltárása, hogy milyen külső és belső erők befolyásolják a közösségen belül a nyelvi források eloszlását és az azokhoz történő hozzáférés lehetőségeit.

3.2. A nyelvhasználati kontextusok változásai

A nem magyar anyanyelvű betelepülők a település kulturális életére is hatással vannak. Megjelenésükkel párhuzamosan a közösség számára mindinkább fontossá válik kulturális értékeinek megőrzése és bemutatása a velük együtt élő külföldieknek. A településen rendszeresen a közösségi események, fesztiválok, kiállítások nyílnak és közösségi terek kerülnek kialakításra. Ezek a tevékenységek a nyelvváltozatok új kontextusba kerülésével járnak együtt. A kisebbségi nyelvek piaci terméké válása a szociolingvisztikai kutatások központi témája (például Heller – Duchêne 2012).

A rendezvények, kiállítások beszédeinek, a kiállítások szöveges leírásain és a kiállított tárgyak feliratain, az ajándékba, illetve eladásra készült tárgyakon keresztül a német nyelvi források, illetve a kisebbségi kultúra új kontextusba kerülnek. Így válnak például a német feliratokkal díszített kézimunkák, amellyel, hogy jelképei a közösség múltjának, turisztikai, eladásra is kínált termékeké. Kutatásom következő szakaszában azt kívánom megvizsgálni, hogy mindezek a funkcióváltozások miként hatnak a nyelvhasználók nyelvi ideológiáira és az egyes nyelvváltozatok státuszára.

A településen beszélt nyelvváltozatok nemcsak új, szokatlan fizikai térben, hanem új nyelvhasználati színtereken jelennek meg. A többnyelvű nyelvhasználat ugyanis kilép a család és a szűk ismeretségi kör színtereiről, és sokkal inkább olyan kisebb közösségekre lesz jellemző, amelyeket valamilyen közös tevékenység vagy cél köt össze. Az ilyen gyakorló közösségek (Meyerhoff 2007) működésének alapos vizsgálata az újabb többnyelvű nyelvhasználati formák működésére és terjedésük mechanizmusaira mutat rá.

3.3. Az autentikustól és egzotikusig

A település különleges nyelvi és kulturális elrendeződése nem csupán a helyi lakosok önszerveződését indította el, hanem folyamatos kívülről jövő érdeklődés is átszövi a falu mindennapjait. A településről, illetve az ott tartózkodó finnekről számos televíziós riport és

újságcikk készült. A médiaszereplés a település többnyelvűségét újabb kontextusba helyezi. A helyi kontextusokhoz tapadó nyelvhasználati gyakorlatok, a településen beszélt változatok mindennapisága egzotikumként jelenik meg, ami visszahat a helybeliek nyelvi vélekedéseire, illetve egymáshoz fűződő kapcsolataira.

Az egzotikus jelentéstartalom, a növekvő ismertség és a közösségben rendelkezésre álló nyelvtudás lehetőséget kínál a településnek a turizmus, illetve egyéb, a település gazdasági életére pozitív hatással lévő tevékenységek növekvő gyakorlására. A faluban már ingatlant vásárolt külföldiek ugyanakkor a település fő vonzerejének a közösség autentikusságát tartják, amit a növekvő turizmus és a túlzott médiaszereplés veszélyeztethet. Kutatásom következő szakaszában meg kívánom vizsgálni, hogy milyen szerepet játszik a jellegzetes, mindig aktuális kontextusokhoz kötött nyelvhasználat az autenticitás érzésének kialakulásában.

3.4. A kutatás módszertana

A gereszlaki közösségben végzett eddigi kutatásom fő módszere elsősorban szociolingvisztikai interjúk készítése volt. Az eddig mintegy 130 adatközlővel készült interjúkból nyert adathalmazt a résztvevő megfigyelés eredményei, illetve nyelvhasználati naplók adatai egészítették ki. Folyamatosan nyomon követem és fényképekkel dokumentálom továbbá a település nyelvi tájképének alakulását is.

A kutatás folytatásának fentebb bemutatott céljaihoz a továbbiakban a módszerek bővítése szükséges. Ahhoz, hogy az aktuális nyelvhasználat, konkrét szituációk elemzése lehetővé váljon, a közösségben zajló jelenségek folyamatos, többszemponútú rögzítésére van szükség. Ez multimodális, etnográfiai módszerekkel is dolgozó módszertant feltételez. Ezért a kutatás következő szakaszában vizuális adatgyűjtési módszereket is alkalmazni kívánok. A terepmunka folytatásaként továbbá olyan adatgyűjtési módszerek tesztelését kívánom megkezdni, amelyekben a közösség tagjai működnek terepmunkásként. Célom, hogy az egyes gyakorló közösségekben helybeli terepmunkás segítse az anyaggyűjtést, interjúkat készítve és adatokat gyűjtve a szóbeli társalgásokból.

4. Várható eredmények

A globalizáció jelenségeinek következtében a többnyelvűség változatos elrendeződései a magyarországi közösségekben is egyre inkább hétköznapi jelenségekké válnak. Bár a többnyelvűség mind az egyéneknek, mind a közösségeknek hasznos, a magyarországi kisebbségi nyelvváltozatok a globalizáció korában is veszélyben vannak. A jó gyakorlatok bemutatása, valamint pozitív visszacsatolás nyújtása hozzájárul ahhoz, hogy a közösségek felismerjék, illetve egyéni és közösségi céljaikra felelősen kihasználják az őket körülvevő nyelvi forrásokat. Kutatásom eredményei a nyelvészeti fogalmak és módszerek újragondolása mellett adalékul szolgálhatnak a többnyelvűség fenntartható modelljének leírásához (Borbély 2014).

A geresdlaki közösség erőforrásaival való gazdálkodás (a nyelvtudás, a sűrű kapcsolati háló, az aktív közösségi élet, új kulturális tapasztalatok) a település jövőjét is döntően befolyásolja. Az e téren tapasztalható folyamatok tanulságai a regionális kutatások, a földrajztudomány, a gazdaságtudomány, a neveléstudomány és oktatásügy, illetve a gyakorlati politikai döntéshozatal számára is hasznosíthatóak lesznek.

Kutatásom eredményeit publikációkban és előadásokon kívánom a nemzetközi kutatás és szakirodalom számára is elérhetővé tenni, valamint doktori disszertációmát be kívánom fejezni. Hasznosnak tartom – mivel a téma az adott közösségek életének számos dimenzióját érinti – az ismeretterjesztő előadásokat és publikálási lehetőségeket is.

Hivatkozások

Balogi Anna 2010: Jóléti migráció. Külföldiek Magyarországra telepedése. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit szerk.: Változó migráció, változó környezet. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 245–262.

Blommaert, Jan 2010: The sociolinguistics of globalization. Cambridge Approaches to Language Contact. Cambridge: Cambridge University Press.

Borbély Anna 2014: Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest: L'Harmattan.

Dufva, Hannele – Pietikäinen, Sari 2009: Moni-ilmeinen monikielisyys. *Puhe ja kieli* 2009/1, 1–14.

Heller, Monica – Duchêne, Alexandre 2012. szerk.: Language in Late Capitalism. Pride and Profit. New York: Routledge.

Heltai Borbála Éva 2014: Unkarin suomalaiskylä Geresdlak. *Siirtolaisuus – Migration* 2014/1, 3–12.

Heltai Borbála Éva 2012: Külföldi betelepülők hatása egy többnyelvű magyarországi beszélőközösségben. In: Várad Tamás szerk.: VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 50–61.

Meyerhoff, Miriam 2007: Communities of Practice. In: Chambers, J.K. – Trudgill, Peter – Schilling-Estes, Natalie szerk.: The Handbook of Language Variation and Change. Oxford: Blackwell.

Pietikäinen, Sari – Kelly-Holmes, Helen 2013: Multilingualism and the Periphery. Oxford: Oxford University Press.